

Майстерність комунікації у мистецькій і професійній освіті: збірник наукових праць / за заг. редакцією В.Є. Литнєва, Н.Є. Колесник, О.М. Піддубної, О.М. Марущак. – Житомир: ФО-П «Н.М. Левковець», 2020. – С.197-202.

Рудницька Н.Ю,
доцент кафедри дошкільної освіти
та педагогічних інновацій

**Проблемне навчання як ефективний засіб розвитку пізнавальної
самостійності молодших школярів**

В умовах становлення Нової української школи досить велика увага приділяється впровадженню елементів проблемного навчання в початковій школі. Це пов'язано з тим, що кожна дитина молодшого шкільного віку має біологічно обумовлену потребу дослідницького пошуку. Дослідницька активність – це природний стан молодшого школяра. Адже діти в цьому віці прагнуть нових вражень, спостережень, експериментів, вони допитливі та зацікавлені оточуючим світом. Тому саме в початковій школі існують найбільш сприятливі умови для впровадження елементів дослідницького навчання. У Державному стандарті початкової освіти вказується, що метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості[1, с. 92].

Застосування проблемного методу навчання дуже тісно пов'язане з використанням дослідницької діяльності. Вирішуючи поставлену перед нею проблему, намагаючись знайти найбільш оптимальні способи розв'язання проблемної ситуації, дитина діє як дослідник. Вона йде шляхом спроб і помилок, мобілізує свої інтелектуальні та творчі ресурси, але найголовніше те, що в цей час школяр виступає активним учасником процесу навчання, пізнавальна діяльність захоплює його, він сам прагне досягти результату. Таким чином навчальний матеріал буде засвоєний учнем на досить високому

рівні, тому що це вже не просто інформація, яку необхідно вивчити, а особистісно значимі, здобуті самостійно результати пошукової роботи.

Питаннями впровадження проблемного навчання займалися психологи Д. Богоявленський, А. Брушлінський, Д. Вількєєв, О. Матюшкін, Н. Менчинська, С. Рубінштейн та ін., а також педагоги І. Лернер, Т. Кудрявцев, М. Махмутов, М. Скаткін та ін. Вони обґрунтували сутність проблемного навчання як організації навчально-пізнавальної діяльності школярів, що полягає у створенні, формулюванні та розв'язанні пізнавальних суперечностей, тобто проблемних ситуацій.

Проблема розвитку пізнавальної самостійності та активності учнів шляхом використання елементів проблемного навчання знайшла відображення у працях видатних педагогів: Я. Коменського, Й. Песталоцці, Ф. Дістерверга, К. Ушинського, В. Сухомлинського. Серед вітчизняних вчених дане питання досліджували: П. Алексюк, І. Ільницька, Г. Ксензова, В. Кудрявцев, І. Лернер, В. Максимова, Р. Малафєєв, А. Матюшкін, М. Махмутов, В. Оконь, Н. Савіна, М. Скаткін та інші.

Разом з тим проблеми розвитку пізнавальної самостійності молодших школярів, а також застосування проблемного методу навчання на уроках й досі залишаються актуальними як для науковців, так і для вчителів-практиків. Детальне вивчення питання ефективності розвитку пізнавальної самостійності учнів початкової школи за допомогою впровадження елементів проблемного навчання є дуже важливим резервом для підвищення успішності та результативності навчально-виховного процесу, необхідною умовою для реалізації інтелектуальних можливостей і творчих здібностей кожної дитини. Метою нашої статті є обґрунтувати роль проблемного навчання як ефективного засобу розвитку пізнавальної самостійності молодших школярів.

Проблема проблемного навчання стала актуальною в 20-30-х роках у радянській та зарубіжній школі. Проблемне навчання базується на теоретичних положеннях американського філософа, психолога і педагога Дж.

Дьюї. Фундаментальні роботи, присвячені теорії і практиці проблемного навчання з'явилися наприкінці 60-х – початку 70-х. рр. XX століття. Великий внесок у розробку технології проблемного навчання зробили вчені Т. В. Кудрявцев, А. Матюшкін, М. Махмутов, В. Оконь та ін. Поява цієї технології передбачала усунення недоліків традиційного чи пояснювально-ілюстративного навчання. Під час проблемного навчання вчитель не повідомляє знання в готовому вигляді, а ставить перед учнями завдання (проблему), зацікавлює їх, викликає в них бажання знайти спосіб її розв'язання.

До методичних прийомів, які використовуються вчителем для створення проблемних ситуацій можна віднести:

- вчитель підводить учнів до суперечності й пропонує їм самостійно знайти спосіб її вирішення;
- зіштовхує протиріччя практичної діяльності;
- викладає різні точки зору з одного й того ж питання;
- спонукає учнів робити порівняння, узагальнення, висновки з ситуацій, співставляти факти;
- ставить конкретні запитання (на узагальнення, обґрунтування, конкретизацію, логіку мислення);
- визначає проблемні теоретичні і практичні завдання (наприклад, частково-пошукові або дослідницькі);
- ставить дослідницькі завдання (наприклад, з недостатніми або надлишковими даними, з суперечливими даними, свідомо допускаючи помилки тощо) [2, с. 24].

Таким чином проблемний метод навчання базується на включенні дитини у дослідницьку діяльність. Вирішуючи поставлену перед нею проблему, намагаючись знайти найбільш оптимальні способи розв'язання проблемної ситуації, дитина діє як дослідник. Вона йде шляхом спроб і помилок, мобілізує свої інтелектуальні та творчі ресурси, але найголовніше те, що в цей час школяр виступає активним учасником процесу навчання,

пізнавальна діяльність захоплює його, він сам прагне досягти результату. У початковій школі одним з найбільш ефективних засобів розвитку пізнавальної самостійності є включення учнів у навчально-дослідницьку діяльність. Кожна дитина молодшого шкільного віку має біологічно обумовлену потребу дослідницького пошуку. Дослідницька активність – це природний стан учня початкової школи. Адже діти прагнуть нових вражень, спостережень, експериментів, вони допитливі та зацікавлені оточуючим світом. Тому саме в початковій школі існують найбільш сприятливі умови для впровадження елементів дослідницького навчання.

Дослідження – це один з видів пізнавальної діяльності, що передбачає пошук нових, невідомих раніше знань. Дослідницьке навчання формує в школярів здатність самостійно і творчо опановувати не лише нові знання, а й нові способи діяльності в різних сферах суспільного життя.

Дослідницький метод навчання – це організація пошукової пізнавальної діяльності школярів шляхом постановки вчителем пізнавальних і практичних завдань, що потребують самостійного і творчого підходу до їх розв'язання. Використовуючи цей метод, педагог залучає дітей до самостійних і безпосередніх спостережень, на основі яких учні встановлюють зв'язки предметів і явищ дійсності, роблять висновки, помічають закономірності.

Виконання дослідницьких робіт порівняно з іншими формами навчальної діяльності дозволяє найбільш ефективно й поступово здійснити перехід від традиційного підходу в навчанні до нового, продуктивного навчання. За допомогою використання дослідницького підходу в навчальному процесі можна розвинути такі універсальні здібності й компетентності учнів:

- здатність до самонавчання;
- навички орієнтування в інформаційних потоках;
- уміння визначати, розуміти й розв'язувати проблему.

Усе це є проявом високого рівня пізнавальної самостійності школярів, адже лише та дитина, котра має бажання навчатися та знає, як це потрібно робити, котра може самостійно вирішувати пізнавальні завдання, може добитися вагомих результатів у процесі навчання. Орієнтація ж на дослідницьку діяльність є інноваційним підходом до навчального процесу. Мета такого навчання – це розвиток в учнів можливості опановувати новий досвід.

Молодші школярі мають вікову потребу в пошуковій активності. Тому важливим завданням вчителя є створення умов для її реалізації. Основу дослідницької діяльності складають:

- розвиток пізнавальних умінь і навичок учнів;
- уміння орієнтуватися в інформаційному просторі;
- уміння самостійно конструювати власні знання;
- уміння інтегрувати знання з різних галузей наук;
- уміння критично мислити.

Для того, щоб учні початкової школи мали змогу успішно оволодіти дослідницькою діяльністю, необхідно створити сприятливі умови для формування в них дослідницьких умінь. Це можливо тоді, коли вчитель:

- включає дітей у самостійне розв'язання навчальних завдань і допомагає відчувати задоволення від дослідницької діяльності;
- цілеспрямовано розвиває мислення, інтелектуальні вміння, головним чином критичне мислення;
- створює умови для розвитку творчої особистості, її самовизначення та самореалізації, а також успішної соціалізації.

Отже, достатній рівень сформованості в дітей дослідницьких умінь є надзвичайно важливим чинником можливості використання проблемного методу навчання в початковій школі, а також вагомим фактором розвитку пізнавальної самостійності та активності молодших школярів. Формування дослідницьких умінь може відбуватися за такими напрямками:

- *уміння усвідомлювати проблему.* Не можна вимагати від дитини, щоб вона чітко формулювала проблему ще на самому початку дослідження. Саме формулювання проблеми часто виникає вже тоді, коли її розв'язано. Не потрібно вимагати також ясного формулювання проблеми, чіткого визначення мети. Досить її загальної приблизної характеристики;
- *уміння ставити питання.* У процесі дослідження запитання відіграє ключову роль, адже воно спрямовує мислення школяра на пошук відповіді, викликаючи таким чином потребу в пізнанні;
- *уміння висувати гіпотези.* Гіпотеза – це припущення, котре не доведене логічно та не підтверджене досвідом;
- *уміння давати визначення понять.* Визначити поняття – вказати його значення, виявити характерні ознаки з метою уточнення змісту;
- *уміння класифікувати.* Класифікація – це операція розділення понять на групи за певними ознаками;
- *уміння спостерігати.* Спостереження – це цілеспрямоване сприйняття об'єкта чи явища;
- *уміння й навички проведення експерименту.* Експеримент – це дослідницький метод, що полягає у здійсненні практичних дій з метою перевірки та порівняння;
- *уміння висловлювати судження й робити висновки.* Судження – висловлювання про предмети чи явища, котре включає твердження чи заперечення будь-чого;
- *уміння працювати з текстом та книгою.*

Навчально-дослідницька діяльність дозволяє перетворити процес навчання в самонавчання, стимулює саморозвиток дитини. Вона відіграє значну роль у розвитку пізнавальної активності молодших школярів, а також має безпосередній вплив на такі показники розумової діяльності, як уміння:

- класифікувати;

- узагальнювати;
- знаходити всі можливі варіанти розв'язання завдання;
- складати план власних дій щодо виконання певної роботи;
- розглядати об'єкт з різних точок зору;
- порівнювати;
- ставити перед собою конкретні завдання;
- здійснювати самоконтроль.

Дослідницька діяльність допомагає дитині навчитися робити відкриття і отримувати задоволення від процесу пізнання [3, с. 25-26].

Проблемне навчання супроводжується ситуаціями вільного вибору завдань, атмосферою дискусій, що підвищує мотивацію престижності навчання, мотивацію прагнення до компетентності. Керуючись поставленою метою, діти на деяких етапах самостійно планують хід роботи, добирають матеріал для спостережень, дослідів, висловлюють припущення, фіксують результати дослідів, роблять замальовки, висновки, доводять [4, с. 316].

Перераховані вище форми навчальної діяльності стимулюють розвиток усіх видів пізнавальних мотивів, викликають різного роду позитивні емоції від нових, «доросліших» форм праці, від нових типів взаємин з учителем, створюють атмосферу невимушеності і розкнутості школярів, активізують процеси цілепокладання, коли діти не бояться ставити мету самостійно і знають, як досягати її.

Отже, проблемне навчання пробуджує інтерес до засвоєння нових знань, бажання навчатися, а це, в свою чергу, є показником розвиненої пізнавальної самостійності учнів початкової школи.

Список використаної літератури

1. Державний стандарт початкової освіти / Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1-2 класи. – К. : ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР+», 2018. – 240 с.
2. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Автор – укладач Н.П. Наволокова – 2-ге вид. Х.: Вид. група «Основа», 2012. - 176 с.

3. Коломієць М. В. Навчально-дослідницька діяльність дітей молодшого шкільного віку / М. В. Коломієць // Завучу. Усе для роботи. – 2015. - № 9-10 (153-154). – С. 25-29.
4. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підручн. – К. Грамота, 2012. – 504 с.